

Mimari Tasvirli Osmanlı Mezar Taşları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

A General Evaluation on Ottoman Gravestones With Architectural Depictions

Abdül Halim VAROL*

Özet

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketleri ile siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda etkili olan yenilik girişimleri sanat alanında da kendisine yer bulmuştur. Bu durum neticesinde klasik dönemini yaşayan Osmanlı sanatı Barok, Rokoko gibi yeni akımların etkisi altında kalmıştır. Yaşanan değişim rüzgârı süslemede kullanılan motif ve kompozisyonlara da yansiyarak yeni unsurların süsleme sanatına girmesine vesile olmuştur. Bunlardan biri olan ve bu dönemde yaygın olarak kullanılan mimari tasvirler, halı, minyatür, mezar taşı, çini, mimari gibi çeşitli eserlerin bezenmesinde tercih edilmiştir. Mimari tasvir unsurları cami, türbe, köşk ve konut olarak çeşitlilik göstermektedir. Bunlar arasında en çok cami tasviri işlenmiştir. Bu duruma bağlı olarak örtü sistemi, cephe düzeni, avlu durumu, minare sayısı ve yüzeydeki konumu itibarıyla cami tasvirinde farklı düzenlemeler görülür. Mimari tasvirlerden oluşan kompozisyon genellikle bitkisel, geometrik ve nesneli bezeme unsurlarıyla desteklenmiştir. Bunlardan genellikle, Batılılaşma döneminin süsleme karakteristiğini yansıtan, iri akant yaprakları ile s ve c kavisleri kompozisyonun tamamlayıcısı olarak tercih edilmiştir. 18. yüzyıl itibarıyla mezar taşlarının bezemesinde kullanılmaya başlanan mimari tasvirler, 1800-1850 yılları arasında yoğunlaşmaktadır. Tasvire sahip mezar taşlarının neredeyse tamamının kadınlara ait olduğu görülmektedir. Anadolu'da çeşitli illerdeki mezar taşlarında tasvire yer verilmiştir. Ancak Ege Denzine yakın illerde yer alan eserler kendine has üslubu ve kompozisyonuyla ayrı bir grup olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, 18-20. yüzyıllar arasında Ege Denzine yakın konumda faaliyet göstermiş bir atölyenin var olduğu düşüncesini destekler niteliktedir. Ayrıca eserlerde görülen üslup devamlılığı usta-çırak ilişkisine de işaret etmektedir. Bu çalışmada, yayınlarda yer alan Osmanlı Dönemine ait mimari tasvirli mezar taşları incelenerek bu grubun Türk sanatı içerisindeki önemini belirtmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: *Mimari tasvir, mezar taşı, Osmanlı sanatı, cami tasviri, süsleme*

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bartın, avarol@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4146-6603

DOI: 10.32704/9789751751683.2024.0406

Abstract

With the Westernization movements that started in the Ottoman Empire in the 18th century, innovation initiatives that were effective in political, social and cultural fields also found a place in the field of art. As a result of this situation, Ottoman art, which lived its classical period, was under the influence of new movements such as Baroque and Rococo. The wind of change was also reflected in the motifs and compositions used in ornamentation and led to the introduction of new elements into the art of ornamentation. Architectural depictions, one of them and widely used in this period, were preferred in the decoration of various works such as carpets, miniatures, tombstones, tiles and architecture. The elements of architectural depiction vary as mosques, tombs, mansions and dwellings. Among these, mosques are the most frequently depicted. Depending on this situation, different arrangements are seen in the depiction of the mosque in terms of the dome system, facade layout, court, number of minarets and its position on the surface. The composition of architectural depictions is generally supported by floral, geometric and object decoration elements. Among these, large acanthus leaves and s and c curves, which reflect the ornamental characteristics of the Westernization period, are generally preferred as complementary to the composition. As of the 18th century, architectural depictions, which began to be used in the decoration of tombstones, are concentrated between 1800-1850. It is observed that almost all of the tombstones with depictions belong to women. This depiction is found on tombstones in various provinces in Anatolia. However, the works in the provinces close to the Aegean Sea stand out as a separate group with their unique style and composition. This supports the idea that there was a workshop operating near the Aegean Sea between the 18th and 20th centuries. Moreover, the stylistic continuity seen in the works also points to a mentor-protégé relationship. In this study, it is aimed to examine the gravestones with architectural depictions from the Ottoman period in publications and to indicate the importance of this group in Turkish art.

Keywords: *Architectural depiction, tombstone, Ottoman art, mosque depiction, ornamentation*

1. GİRİŞ

Osmanlı sanatında, 18. yüzyılda etkili olmaya başlayan Batılılaşma hareketleriyle birlikte önemli bir bezeme unsuru haline gelen mimari tasvirler, mezar taşlarında kendine özgü bir üslupla kullanılmıştır. 18-20. yüzyıl aralığında farklı şehirlerde tespit edilen mimari tasvirli mezar taşları, Ege Denizine yakın konumdaki örnekleriyle dikkat çekmektedir. Bu eserler, bulunduğu sınırlı coğrafya, tarih aralığı ve kadın mezarlarında yoğunlaşmasının yanı sıra üslup ve kompozisyon itibarıyla Türk sanatı içerisinde önemli bir grup olarak belirmektedir. Bu çalışma ile yayınlarda yer alan mimari tasvirli mezar taşları bütüncül bir yaklaşımla incelenmiştir. Böylece eserlerin muhtemel atölye-üretim merkezleri başta olmak üzere bu grup hakkında bir ön değerlendirmede bulunarak, Türk sanatı içerisindeki öneminin belirtilmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Mezar taşlarına yönelik çalışmaların sayısının son yıllarda artmıştır. Bu duruma bağlı olarak mimari tasvirli mezar taşlarına çalışmalarda bir başlık² altında yer verildiği gibi, sadece mimari tasvirli mezar taşlarını konu edinen çalışmalar³ da ortaya konmuştur. Bunlar arasında en kapsamlısı, kompozisyon tanımlarını ve cami tasvirlerinin tipolojisini⁴ içeren, Gül Tunçel'in *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları* isimli eseridir. Mimari tasvirli mezar taşlarıyla ilgili yayınlardan bazılarında (Daş 2024: 29-38) katalog, fotoğraf, çizim, kitabe transkripsiyonu gibi bilgilerin bulunmaması çalışmamızda güçlükle yaratmıştır⁵. Ayrıca farklı yayınlarda tespit ettiğimiz aynı mezar taşları çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

2. Mimari Tasvirli Osmanlı Mezar Taşları

Çalışma kapsamında 64 yayında 688 mimari tasvirli mezar taşı tespit edilmiştir. Eserler şehir, tarih ve cinsiyet bilgilerinin yanı sıra mimari kompozisyonu oluşturan yapı türü, örtü sistemi, cephe kademe sayısı, avlu durumu, minare sayısı ve diğer süsleme unsurları bakımından incelenmiştir. Mimari tasvirli mezar taşlarında en erken H 1121 (M 1709-1710), en geç H 1341 (M 1922-1923) tarihleri görülmektedir. 127'sinin tarihi tespit edilememiştir. Tarihi belirlenenlerin 81'i (%14,43) 18. yüzyıla, 472'si (%84,13) 19. yüzyıla, 8'i (%1,42) 20. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Ayrıca Cumhuriyetin ilanından sonra da sayıca az olmakla birlikte mezar taşlarında mimari tasvirli kompozisyonun devam ettiği görülmektedir⁶.

² Bu kapsamda 57 yayın tespit edilmiş olup, sayıca fazla olması nedeniyle bunlara kaynakçada yer verilmiştir.

³ A. Halim Varol, "Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Mimari Tasvirli Osmanlı Mezar Taşları", Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı, ed., Muvaffak Duranlı, Ramazan Kemal Haykıran ve Gonca Kuzay Demir, Aydın: Yeni Fikir Dergisi Yayınları, 2018, s.301-622; Ersel Çağlıtütüncügil, "Urla İzmir Merkezdeki Cami Hazirelerinde Yer Alan Cami ve Manzara Tasvirli Mezar Taşları", TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 11 (2013), s.91-103; Ertan Daş, "Çeşme Mezarlığındaki Mimari Tasvirli Mezar Taşları", Sanat Tarihi Dergisi, VIII (1996), s.21-32; Gül Tunçel, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1989; H. Kamil Biçici, "Gördes'te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler" *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 66 (2005), s.1-15; H. Kamil Biçici, "Mimari Tasvirli Turgutlu Mezar Taşlarının Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Taç Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi*, 10 (2018), s.40-49; Nil Sarı, Gülbün Mesara ve Ü. Emrah Kurt, *Ege Yöresinin Mimari Tasvirli Osmanlı Taşları*, İzmir: Feza Eğitim ve Kültür Vakfı, 2009.

⁴ Çalışmamızda cami olarak nitelendirdiğimiz tasvirler için bu tipolojiden yararlandık.

⁵ Bu durumun sonucu olarak 17 cami tasvirinin cephe düzeni, minare sayısı ve konumu hakkında bilgiye ulaşamamıştır. Dolayısıyla camiler hakkındaki değerlendirmeler 644 mezar taşı üzerinden gerçekleştirilmiştir.

⁶ Osmanlı dönemine ait olmaması nedeniyle çalışma kapsamı dışında tutulan mezar taşları için bkz. Biçici, "Gördes'te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler", s.1-15; Ersel Çağlı Tütüncügil, "Geç Dönem Os-

Cinsiyet dağılımında, kimliği belirlenemeyen 120 mezar taşı haricindeki eserlerin 558'i (%98,23) kadınlara, 10'u erkeklere aittir. Mimari tasvirli mezar taşlarının bulunduğu iller incelendiğinde İzmir'de 326, Manisa'da 237, Aydın'da 44, Çanakkale'de 33, Balıkesir'de 15, Muğla'da 11, Denizli'de 8, Kayseri'de 7, Uşak'ta 2, Afyon'da 1, Antalya'da 1, Erzincan'da 1, İstanbul'da 1, Girit'te 1 eser olmak üzere Ege Denizine yakın konumdaki illerde yoğunlaşma görülür.

Mimari tasvir, eserlerin tamamına yakınında baş taşının tepelik yüzeyinde yer alır⁸, nadiren ayak taşının tepelik yüzeyine⁹, lahit biçimli eserlerin uzun kenar yüzeyine¹⁰, kitabe ile boyun arasındaki yüzeye veya en üst kitabe panosunun kemer köşeliklerine¹¹ işlenmiştir. Tasviri, kompozisyon ve üslup bakımından ikiye ayırmak mümkündür. Ege Denizine yakın konumdaki örneklerde tepelik yüzeyindeki kompozisyon, mimari yapılar ve bunu destekleyen bitkisel, geometrik veya nesneli unsurlardan oluşmaktadır. Ege üslubu olarak nitelendirebileceğimiz bu eserlerde, selvi ağaçları ile mimari tasvirlerin üstünde yer alan hilal ve yıldız çiçeği gibi unsurlar kompozisyona derinlik katarak bir manzara-şehir tasviri etkisi yaratmaktadır¹¹. Ege Denizine uzak konumdaki eserlerde kompozisyon, genellikle lahit biçimli mezarın uzun kenar taşında, bir mimari yapıdan oluşmaktadır. Bu eserlerde manzara- şehir tasviri etkisinden söz etmek oldukça güçtür. Ayrıca camilerin genellikle kırma çatı ile örtülü olması da ayırt edici bir diğer husustur.

Mezar taşlarında tasvir edilen mimari unsurlar cami, türbe, köşk, konut, kale ve saat kulesidir. Bunlardan, tepelik yüzeyine hakim, bir ile dört arasında değişen cephe kademesine sahip, kubbe, kırma çatı veya külah örtülü, minareli ya da minaresiz¹² yapılar cami

manlı Mezar Taşı Üretim Sürecine Bir Örnek: Kokluca (İzmir Mezarlığı", Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 22 (2020), s.116-117; Erdal Elmas, "Balıkesir Kitâbeleri ve Mezar Taşları", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi 2023, s.1032; Eren Fehmi Eroğlu, "Beşkaza Yöresi Yörük- Türkmen Mezar Taşları ve Damgaları", Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2017, s.175-176; Gülcan Kaba, "Burhaniye Mezar Taşları". Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2018, 233; Halit Çal, Boyabat Mezar Taşları, Ankara: Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2015, s.36; Şerife Tali, "Ordu/Fatsa Yapraklı Mezarlığı ve Tarihi Mezar Taşları", Karadeniz Araştırmaları, 20(78) (2023), s.460; Emre Turan, "Erzincan Refahiye Kürekli / Alacahan Köyündeki Mezar Taşlarının Figür Motif Açısından İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2022, s.54-64.

⁷ Örnek için bkz. A. Halim Varol, "Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camii Haziresi Osmanlı Mezar Taşları", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2015, s.84; Edip Yılmaz, "Birgi Tarihi Mezar Taşları", Bitlis İslamiyat Dergisi, 1/2 (2019), s.141; Tunçel, Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları, s.90.

⁸ Örnek için bkz. Sarı, Ege Yöresinin Mimari Tasvirli Osmanlı Taşları, s.162-163; Aslı Sağıroğlu Arslan, Develi İlçesindeki Bezemeli Mezartaşları, Kayseri: Develi Belediyesi Kültür Yayınları, 2007, s.229-288.

⁹ Örnek için bkz. Kadir Pektaş, Denizli'de Türk Varlığının Kadim Tarihi: İlbadi Mezarlığı, Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, s.118-121,128-133; Mustafa Beyazıt, "Denizli Tavas İlçesi Hırka Köyü Mezarlığı Ön Araştırmaları", XIX. Türk Tarih Kongresi (III. Cilt II. Kısım), ed., Abdullah Kaymak, Selin Eren, Semiha Nurdan, Kübra Güney ve Muhammed Özler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024, s.919- 920.

¹⁰ Örnek için bkz. Sarı, Ege Yöresinin Mimari Tasvirli Osmanlı Taşları, s.50, 96; Yılmaz, Birgi Tarihi Mezar Taşları, s.124; Tunçel, Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları, s.81.

¹¹ Bu üslupta sadece mimari unsurdan oluşan örnekler de mevcuttur. Bu eserlerde üslup bütünlüğü bulunması nedeniyle bir ayrıma gidilmemiştir.

¹² Minaresi bulunmamakla birlikte yapının tüm yüzeye hakim şekilde işlenmesi nedeniyle bu tasvirler cami olarak değerlendirilmiştir.

olarak değerlendirilmiştir. Camiye oranla daha küçük boyutlu, kubbe örtülü, tek kademe cepmeli, minaresiz ve camiden bağımsız ya da cephe tasarımı itibarıyla ayrı düzene sahip yapılar türbe¹³; külah örtülü, genellikle tek kademe cepmeli ve minaresiz¹⁴ yapıları köşk¹⁵; tek¹⁶ kademe cepmeli, sundurma çatılı ve minaresiz yapılar konut olarak nitelendirilmiştir¹⁶. Kompozisyonda mimari yapılar tek bir türden oluştuğu gibi sayıları dörde varan farklı yapı türlerinin bir araya getirilmesinden de oluşturulmuştur (**Görsel 1**).

Görsel 1: Cami (Aydın, 2022), köşk (Başaran, 2020), türbe (Bıçıcı, 2020), cami ve konut (Sarı, Mesara, Kurt 2009)

Kale (Elmas, 2023), cami ve saat kulesi (Sarı, Mesara, Kurt 2009)

688 mimari tasvirli mezar taşından 661'inde (%95,93) cami tasvir edilmiştir. Bunlardan 314'ünde tek başına, 184'ünde köşkle, 85'inde türbeyle, 49'unda türbe ve köşkle, 19'unda konutla, 5'inde köşk ve konutla, 3'ünde türbe ve konutla, 1'inde kaleyle ve 1'inde de saat kulesiyle bir arada verilmiştir. Camiden sonra en çok tercih edilen mimari yapı tasviri olan köşk 263 eserde görülür. Bunlardan 184'ünde cami ile, 49'unda cami ve türbe ile, 17'sinde tek başına, 6'sında türbe ile, 5'inde cami ve konut ile, 2'sinde türbe ve konut ile betimlenmiştir. 146 eserde görülen türbe tasviri bunlardan 85'inde cami ile, 49'unda cami ve köşk ile, 6'sında köşk ile, 3'ünde cami ve konut ile, 2'sinde köşk ve konut ile, 1'inde ise tek başına işlenmiştir. Yer aldığı 27 eserin tamamında diğer yapılarla işlenen konut tasviri bunlardan 19'unda cami ile, 5'inde cami ve köşk ile, 3'ünde türbe ve köşk ile bir aradadır. 1 eserde cami ve köşk ile verilen kale tasviri, bir eserde tek başına kompozisyonu teşkil etmektedir. Tek örneği tespit edilen saat kulesi tasviri cami ile işlenmiştir (Görsel 2a, 2b).

¹³ Bazı örneklerde türbe olarak adlandırdığımız unsur ikili ve birbirini tekrarlar şekilde işlenmiştir. Bunlar başka bir yapı da olabilir. Yayınlarda medrese olarak da adlandırılmıştır. Bkz. H. Kamil Bıçıcı, Çeşme Kalesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşları, Gaziantep: İksad Yayınları, 2020, s.374.

¹⁴ Bazı örneklerde bir avlu duvarının üstüne konumlandırılmasıyla veya doğrudan iki kademeli düzenlemesiyle çift kademeli şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca 6 eserde minareli şekilde cami niteliğinde tasvir edilmiştir.

¹⁵ Köşk olarak adlandırdığımız tasvir farklı yayınlarda pavyon ve ev olarak da adlandırılmıştır. Bkz. Tunçel, Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları, s.228; H. Kamil Bıçıcı, "Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2004, s.793.

¹⁶ Bahsedilen yapı tiplerinin haricinde bazı eserlerde görülen minaresiz ve sadece kubbeden veya sadece alemden oluşan unsurlar mimari süsleme unsuru olarak değerlendirilip kapsam dışında tutulmuştur.

Görsel 2a: Cami (Tunçel 1989), cami ve köşk (Aydın 2022), cami ve türbe (Gökler 2017), cami, türbe ve köşk (Varol 2015),

Görsel 2b: cami, türbe ve konut (Yılmaz 2013), cami, kale ve köşk (Biçici 2020), türbe, köşk ve konut (Aydın 2022)

Camilerin cephe düzeninde avlu duvarı, cami cephe duvarı, kasnak ve örtü elemanı birimleri kademelenmektedir¹⁷. Kompozisyonlarda perspektifin gözetilmemesi ve bazı örneklerde kademelerin detaylı betimlenmemesi karışıklığa yol açmaktadır. Örnek olarak, birçok eserde kubbe kasnağı ile cami cephesinin veya avlunun eş yükseklikte tutulması ve aynı düzenlemeyle işlenmesi gösterilebilir. Buna çözüm sunabilmek adına camilerdeki her yatay düzlemi bir kademe olarak saydık. Bu bağlamda camilerde bir ile dört arasında değişen kademe düzenlemeleri tespit edilmiştir. Sadece kubbeden oluşan tek kademeli 22 eser, avlu- kubbe veya cephe-kubbe(veya külah) oluşan iki kademeli 264 eser, avlu-cephe-kubbe(veya külah) veya cephe-kubbe kasnağı-kubbe üç kademeli 309 eser, avlu-cephe-kubbe kasnağı- kubbe veya cephe-cephe-kubbe kasnağı-kubbe dört kademeli 49 eser bulunmaktadır (Görsel 3).

Görsel 3: Tek kademeli (Tunçel 1989), iki kademeli (Sarı, Mesara, Kurt 2009), üç kademeli (Varol 2019), dört kademeli cami tasvirleri (Tunçel 1989)

Cephe düzeninde en alt kademeyi teşkil eden avlu duvarı 165 eserde görülmektedir. Bunlardan 62'sinde cami, 52'sinde cami ve köşk, 20'sinde cami, türbe ve köşk, 17'sinde cami ve türbe, 5'inde cami ve konut, 3'ünde türbe ve köşk, 2'sinde köşk, 2'sinde cami ve kale, 2'sinde cami, köşk ve konut yapıları avlu duvarının üstünde yükselmektedir.

¹⁷ Bu unsurlardan sadece birine yer verildiği gibi tamamının bulunduğu örnekler de mevcuttur. Ayrıca bazı örneklerdeki kitabe satırları ile tepelik yüzeyi ayıran yatay hatlı bordür mimari tasvirin parçası olarak değerlendirilmemiştir.

506 eserde avluya yer verilmemiştir. Kubbe kasmağı 368 eserde görülürken, 276 eserde kubbe doğrudan beden duvarlarına ya da bunların 25'inde olduğu gibi doğrudan zemine oturmaktadır (Görsel 4).

Görsel 4: Avlulu (Tunçel 1989) ve avlusuz cami tasvirleri (Aydın 2022)

Cami tasvirinde örtü birimi eserlerin 649'unda kubbe, 6'sında külah, 6'sında kırma çatıdır. 5 farklı düzenlemeye sahip kubbe örtüsü eserlerin 523'ünde bir büyük kubbe, 67'sinde bir büyük ve bir küçük kubbe, 27'sinde bir büyük ve iki küçük kubbe, 26'sında iki büyük kubbe, 6'sında bir büyük ve üç veya daha fazla küçük kubbe şeklindedir. Bunlardan sayıca az olan bir büyük ve üç veya daha fazla küçük kubbeli örneklerin tamamı İzmir'dedir. Külah örtülü camiler köşk ile aynı nitelikte olmakla birlikte topluca, içlerinden biri alemlî ve minareli şekilde işlenmiştir. Kırma çatılıların tamamı Kayseri'de bulunmaktadır (Görsel 5).

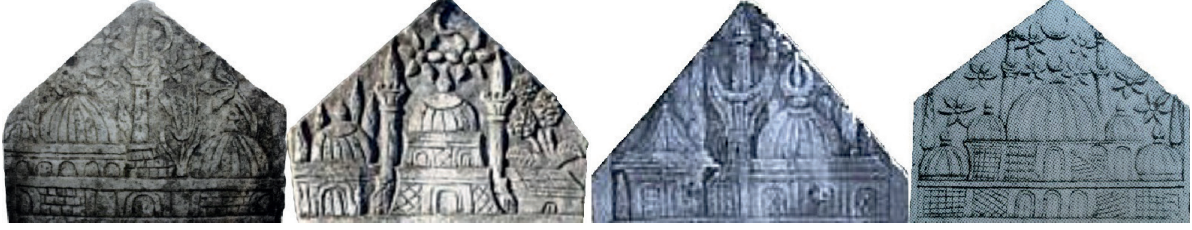
Görsel 5: Kubbe (Aydın 2022), külah (Varol 2019) ve kırma çatı örtülü cami tasvirleri (Budak 2020)

Cami tasvirlerinin 582'sinde minare bulunurken 62'si minaresiz şekilde işlenmiştir. Tek minare 498 eserde, çift minare 82, dört minare 2 eserde görülür. Tek minare yüzeyde eksene yerleştirilirken çift minareli düzenleme eksendeki caminin iki kenarında yer almaktadır. Avlulu örneklerde minare gövdesine avlu duvarının üstünde yer vererek kompozisyonda derinlik yaratılmıştır (Görsel 6).

Görsel 6: Minareli ve minaresiz cami tasvirleri (Varol 2019)

Cami tasviri tepelik yüzeyinde sola, sağa, ortaya ya da tüm yüzeye hakim şekilde konumlandırılmıştır. Bunlardan 366'sında sola, 149'unda ortaya, 69'unda sağa yerleştirilen cami tasviri, 60 eserde tüm tepeliği kapsar şekilde betimlenmiştir (Görsel 7).

Görsel 7: Tepelik yüzeyinin solunda (Varol 2019), ortasında (Yılmaz 2013), sağında (Yılmaz 2013) ve tamamında yer alan cami tasvirleri (Tunçel 1989)

Mimari kompozisyon eserlerin 624'ünde akant yaprakları, servi ağacı, yıldız çiçeği, vazodan çıkan çiçekler ve soyut yapraklar gibi dönemin süsleme ekolünü yansıtan bitkisel unsurlar ile işlenmiştir. Yıldız çiçeği ile mimari kompozisyonun üstünde gökyüzünü teşkil eden hilal motifinin yanı sıra c ve s kavisleri gibi geometrik unsurlar olarak 242 eserde yer almaktadır. Nesneli süsleme unsurlarından vazo tasviri 82 eserde görülmektedir. 59 eserde ise mimari tasvir dışında süsleme unsuru bulunmamaktadır.

3. KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME

220 yıllık süre zarfına yayılan mimari tasvirli mezar taşlarında 18. yüzyıl öne çıkmakla birlikte, eserlerin %91,26'sının M 1780-1850 (H 1195-1266) arasındaki 70 yıllık zamana ait olması dikkat çekicidir. Eserlerdeki tarih aralığı bir bütünlük arz etmekle birlikte üslup ve kompozisyonun coğrafya ve cinsiyetle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Ege üslubu olarak nitelendirdiğimiz örneklerde genellikle baş taşının tepelik yüzeyindeki kompozisyon bir manzara-şehir tasviridir. Ege üslubu dışındaki eserlerde ise kompozisyon, lahit biçimli mezarın uzun kenarına veya gövde ile boyun arasındaki yüzeye tek cami tasvirinden ibaret şekilde işlenmiştir. Bu örneklerde manzara-şehir tasviri etkisinden söz etmek mümkün değildir. Bu bağlamda, coğrafya göz önünde bulundurulduğunda Erzincan ve Kayseri'deki örneklerde Ege üslubundan söz edilememesi doğal bir durumdur. Ege üslubunun yalnızca Ege Denzine yakın illerde görülmesi, bu bölgede bir büyük atölyeye ya da birbirine bağlı atölyelerin varlığına işaret ederken, uzak illere sipariş gönderilmemiş olması bölgesel gelişimi ortaya koymaktadır¹⁸

Ege Denzine yakın olmasına rağmen yerel üretim özelliği taşıdığını düşündüğümüz örnekler de mevcuttur. Bu kapsamda Denizli, Çanakkale Ayvacık, Manisa Gördes, İzmir Foça ve Ödemiş'te 15 eser tespit edilmiştir. Çanakkale örnekleri hariç, bu eserlerdeki kompozisyonlar, cami tasvirlerindeki üslup farkının yanı sıra diğer süsleme unsurlarına yer verilmemesi bakımından da farklılaşmaktadır. Çanakkale Ayvacık'taki M 1849-1857 yılları arasına ait 4 örnekte (Başaran 2020: 202-211) kompozisyon Ege üslubuna benzer özellikler taşımakla birlikte işçilik kalitesi ayırt edilmektedir. Özellikle cephe kademele-
rindeki daire biçimli pencere düzenlemesini ve kenarlardaki bitkisel unsurların işlenişini yerel işçilik özelliği olarak yorumlamak mümkündür. Denizli'de M 1811-1839 tarihleri arasındaki 6 eserde¹⁹ kompozisyon, kubbe örtüsünün oldukça küçük tutulması, pencere kanadı detayları ve yapıdan bağımsız minareleriyle farklılaşmaktadır. Ayrıca tasvirin

¹⁸ Bu üsluba sahip, Ege Denzine nispeten uzak olan İstanbul'da yayınlara geçmiş ve günümüze ulaşamayan bir eserden bahsedilmektedir. Bkz. Yılmaz Önge, "Anadolu Sanatında Cami Motifi", *Önasya*, 38, (1968): s.11.

¹⁹ Pektaş, Denizli'de Türk Varlığının Kadim Tarihi: İlbadi Mezarlığı, s.118-121,128-133; Recep Zeybek, "Denizli Kabristanlığında XIII. ve XIX. Yüzyıldan Kalma Mezar Taşlarının Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2001, s.65.

başlık ile gövde arasında yer alması da yerel etkiyi destekler niteliktedir (Görsel 8).

Görsel 8: Çanakkale Ayvacık (Başaran 2020), Denizli (Pektaş 2018)

Manisa Gördes'teki M 1861-1877 yılları arasına ait 3 örnek (Biçici 2004: 417, 437, 441), kubbe ve hemen altındaki pencerelerden oluşan düzenlemesi itibarıyla özgündür. İzmir Ödemiş'te M 1904 tarihli eserde (Yılmaz 2013: 344), caminin kandillerle birlikte iç mekanı tasvir edilirken, dış cephede kenarlara minarelerin yerleştirilmesiyle meydana gelen benzersiz kompozisyon yerel işçiliğe işaret etmektedir. İzmir Foça'daki M 1825 tarihli örnek (Daş 1997: 64) ise sade yapısı ve minaresiz kurgusuyla dikkat çekmektedir. Yüzeye hakim şekilde işlenen cami, tek kademeli cephesi, kubbe örtüsü ve bunun üstündeki alemden ibarettir (Görsel 9).

Görsel 9: Manisa Gördes (Biçici 2004), İzmir Ödemiş (Yılmaz 2013), İzmir Foça (Daş 1996)

Üslup ve kompozisyonun etkisini hissettirdiği diğer husus mezar taşlarındaki cinsiyettir. Büyük oranda kadın mezar taşlarında görülen mimari tasvirler, erkeklere ait 10 eserin bezenmesinde tercih edilmiştir. Bunlardan 7'si Denizli (6) ve İzmir Foça'daki (1) yerel üretim örnekleriyken bunlara ek olarak, Erzincan'ın Kemah ilçesindeki M 1838 tarihli eser de erkek mezarına aittir. Burada, lahit biçimli mezarın uzun kenar yüzeyindeki kompozisyon selvi ağaçlarıyla desteklenmiş olmakla birlikte caminin işlenişi Ege üslubundan oldukça farklıdır (Görsel 10).

Görsel 10: Denizli (Pektaş 2018), İzmir Foça (Daş 1996), Erzincan (Madran 1971)

Ege üslubundaki 2 eserden biri günümüze ulaşamayan M 1788 tarihli İstanbul'daki eserdir²⁰. Diğer örnek, Aydın Koçarlı'da bulunan M 1826 tarihli lahit biçimli mezarın

²⁰“İstanbul Tokmaktepe’ye çıkan ve halk arasında Kıralkızı yolu denilen yolun kenarındaki bir mezarlıkta” bulunduğu belirtilen eser için bkz. Önge, “Anadolu Sanatında Cami Motifi”, s.11.

ayak taşıdır (Varol 2015: 84-89). Baş taşının iki yüzünde de yer alan kitabeler iki farklı kişiyi belirtmekle birlikte ikisi de erkek adıdır. Dolayısıyla Ege üslubunu yansıtan eser, günümüze ulaşmış tespit edilen mimari tasvirli tek erkek mezar taşıdır²¹ (Görsel 11).

Görsel 11: İstanbul Tokmaktepe (Önge 1968), Aydın Koçarlı (Varol 2015)

Bir büyük atölyede ya da birbirine bağlı atölyelerde üretildiğini düşündüğümüz Ege üslubunu yansıtan mezar taşlarındaki kompozisyon bütüncül, şekilde incelendiğinde mimari unsur olarak en çok tercih edilen yapının cami olduğu görülür. Cami tasvirinde en sık kullanılan detaylar bir araya getirildiğinde, tepelik yüzeyinin solunda, avlusuz, beden duvarı- kasnak-bir büyük kubbeli (üç kademe cepheli) dizilimine sahip ve sağındaki tek minareden oluşan bir düzenleme karşımıza çıkmaktadır. Cami, hemen arkasından gövde hizasından itibaren verilen selvi ağaçları, üstünde (gökyüzünde) hilal ve yıldız çiçekleri, c ve s kavisli iri akant yaprakları ile desteklenmektedir. Mimari tasvirlerde üslup minyatür tekniğine yakın olmakla birlikte perspektife etki eden unsurlar da mevcuttur. Bu durum Ege Denizine yakın konumdaki örneklerde oldukça belirgindir. Kompozisyondaki mimari tasvirler genellikle bir düzlem üzerine konumlanmıştır. Bu düzlemde camiden daha büyük işlenen başka yapı tasviri görülmez. Bazı örneklerde düzlemin gerisinde yer alan diğer mimari unsurlar ile avlu duvarının kullanımı yüzeyde perspektife etki eder niteliktedir. Bunun yanı sıra mimari tasvirlerin arkasında gövde üst kısmından itibaren betimlenen servi ağaçları ve üstte yer alan hilal ve yıldız çiçekleri de perspektifi vurgulayan unsurlardır. Eserlerin çoğunluğunda görülen bu derinlik etkisi kompozisyondaki manzara-şehir tasvirini destekler niteliktedir. Ancak mimari unsurlar ile eş veya daha büyük boyutlu vazo ve bundan gelişen bitkisel unsurlar, iri boyutlu akant yaprakları ile c ve s kavisleri gibi diğer süsleme unsurları bu durumu aksi yönde etkilemektedir. Özellikle mimari tasvir ile diğer süsleme unsurlarının yüzeyi ikiye böler şekilde işlendiği kompozisyonlar, Batılılaşma dönemi Osmanlı sanatında görülen süsleme unsurlarının mezar taşlarındaki özgün bir yansımasıdır.

Mimari tasvir, Batılılaşma döneminde mimari başta olmak üzere dokuma, minyatür, çini, seramik, maden gibi çeşitli sanat eserlerinin bezemesinde de sıklıkla tercih edilmiştir. Mimari yapıların duvarlarında, mimari tasvirlerden oluşan manzara-şehir kompozisyonlarına yer verildiği gibi Türk cami mimarisinde öne çıkan (İstanbul Sultan Ahmet Camisi, Edirne Selimiye Camisi gibi) yapıların tek başına işlendiği örnekler de bulunmaktadır²².

²¹ Bu eserde olduğu gibi, Manisa Salihli Poyraz Köyü Mezarlığındaki bir örnekte de mimari tasvirli mezar taşının bir erkeğe ait olduğu yayında belirtilmiştir. Ancak yayında Katalog No: 3'te belirtilen eserin fotoğrafındaki kitabesinde "Mustafa'nın kızı Fatma" ifadesi okunmaktadır. Bkz. Ahmet Şen, "Manisa'nın Salihli İlçesi, Poyraz Köyü Mezarlığında Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", Diyanet İlmî Dergi, 59 (2023): s. 1347-1348.

²² Mimari yapılarda yer mimari tasvirli örnekler için bkz. Rüçhan Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s.27-99; Günsel Renda, Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı 1700-1850, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1977, s.77-170; Akın Tercanlı, Kutsal Mekan Tasvirleri Denizli Camilerindeki "Kâbe ve Cami" Tasvirleri Üzerine Bir İnceleme, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022, s.121-127.

Ayrıca mezar taşlarında olduğu gibi sanatçısının yorumuna bağlı mimari yapılar da betimlenmiştir. Camilerde yer alan şadırvan, minber gibi unsurların bezenmesinde de yine mimari tasvirlerle yer verildiği görülmektedir (Ecesoy 2011: 159-170) (Görsel 12).

El sanatları örneklerinde kompozisyonlar daha küçük boyutlu ve sade kurguya sahiptir. Bunlar arasında minyatür sanatı mimari unsurların en çok yer aldığı grubu oluşturmaktadır. Minyatürlü yazma eserlerde doğrudan mimari yapının betimlendiği örnekler olduğu gibi sahneyle ilişkili olarak mimari yapıya yer verildiği de görülmektedir. Ayrıca topografik resimler olarak bilinen örneklerde manzara tasviriyle birlikte çok sayıda mimari yapı betimlenmiştir²³. Diğer el sanatlarından dokuma örneklerinde seccade ve halı (Karaçay 2015: 141-155; Bayraktaroğlu 2004: 21-36), maden örneklerinde gülabdan ve buhurdan (Ayhan 2014: 61-65), çini ve seramik sanatı örneklerinde²⁴ mimari kompozisyonlar yüzeyin bezenmesinde tercih edilmiştir (Görsel 13).

Görsel 12: Minyatür (Bağcı vd., 2006), duvar resmi (Renda 1977), minber yüzeyi (Bayrakal 2004), seramik tabak (Öney 2007)

Sonuç

Çalışma neticesinde, 63 yayında 688 adet mimari tasvirli mezar taşı tespit edilmiş ve bunlar tipolojik olarak değerlendirilmiştir. Mezar taşları M 1709 ile M 1922 (H 1121-1341) yılları arasındaki 220 yıllık dönemde görülmesine rağmen, büyük bölümünün (%91,26) M 1775-1850 arasındaki 75 yıla ait olması dikkat çekicidir. Mezar taşlarındaki cinsiyet dağılımında 557 eserle (%98,23) kadın mezar taşları belirgin bir fark yaratırken, 10 eserin erkeklere ait olduğu tespit edilmiştir. Eserler Ege Denzine yakın konumdaki illerde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan İzmir ve Manisa 563 esere (%82,06) ev sahipliği yapmasıyla belirgin öneme sahiptir.

Eserler üslup ve kompozisyon itibarıyla ikiye ayrılmaktadır. Ege üslubu olarak adlandırdığımız üslupta kompozisyon, mimari tasvirlerin bitkisel ve geometrik unsurlarla desteklendiği bir manzara-şehir tasviri niteliğindedir. Ege Denzine uzak konumdaki eserlerde kompozisyon genellikle tek mimari yapıdan oluşmakla birlikte manzara-şehir tasvirinden söz etmek güçtür. Ege Denzine yakın olmasına rağmen Denizli, İzmir, Çanakkale ve Manisa’da tespit edilen bazı örneklerdeki kompozisyon ve üslup yerel atölye özelliği göstermektedir.

²³ Minyatürlü yazmalardaki mimari tasvirler için bkz. Serpil Bağcı vd., Osmanlı Resim Sanatı, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s.123; Sahneyle ilişkili mimari tasvir örnekleri için bkz. Metin And, Osmanlı Tasvir Sanatları 1: Minyatür, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s.47-48. Topografik

²⁴ Hülya Bilgi, Ateşin Oyunu, Sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M. Koç Koleksiyonlarından İznik Çini ve Seramikleri, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 2009, s.344,430,431; Gönül Öney, “Çanakkale Seramikleri”, Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, ed., Gönül Öney ve Zehra Çobanlı, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, s.365-375.

M 1775-1850 yılları arasında, Ege Denizi'ne yakın yerleşimlerdeki kadın mezar taşlarındaki bu tasvirler, dönemin mezar taşı modasını yansıtarak Batılılaşma Dönemi minyatür örnekleri için bkz. Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996, s.22-23.

Osmanlı sanatının Ege kıyılarındaki etkisini ortaya koymaktadır. Eserlerin büyük kısmında görülen Ege üslubundaki bütünlük göz önüne alındığında, 75 yıllık sürede zarfında, İzmir veya Manisa illerinde büyük bir atölye ya da birbirine bağlı atölyelerin faaliyet göstermiş olabileceği ihtimali güçlenmektedir. Dolayısıyla bu durum usta-çırak ilişkisine de işaret etmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışmada incelenen mezar taşları genel özellikleriyle Türk mezar taşı geleneğinin sürekliliğini yansıtmakla birlikte, mimari tasvirli kompozisyonları ile özgün bir grup olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, yayınlarda yer alan mezar taşlarıyla sınırlı olmasına rağmen elde ettiğimiz bulgular daha kapsamlı araştırmaların gerekliliğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, T. (2019). "Samancıoğlu Camii (İzmir/Menderes) Haziresindeki Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşları". *Turkish Studies* c. XIV s.3, s.977-1022

And, M. (2004). *Osmanlı Tasvir Sanatları I: Minyatür*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Arık, R. (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Aydın, A. (2023). "Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi (Bodrum Kalesi)'ndeki Mezar Taşları" *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 57, s.377-396.

Ayhan, G. (2014). "Muğla Müzesi'ndeki Mimari Tasvirli Gülabdan", *Sanat Tarihi Araştırmaları: Kültürel Kimlikte Gelenek, Çeşitlilik ve Değişim* Prof. Dr. Hakkı Acun Armağanı. Ed., Murat Çerkez, Muhammet Görür ve Bülent İşler, Volume 9/10, s.61-75.

Bağcı, S. vd. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Balata, R. (2020). "Değişim Sürecinde Samancıoğlu Câmii Haziresindeki (Cuma Ovasızmir) Osmanlı Mezar Taşları Üzerine Bir Araştırma". *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 4(4), s.112-156.

Başaran, E. (2020). *Ayvacak Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Bayrakal, S. (2004). "İzmir Minberleri". *Sanat Tarihi Dergisi* 13(2), s.19-49.

Bayrakal, S. ve Daş E. (2008). "Yelki (İzmir/Güzelbahçe) Mezarlığı". *Sanat Tarihi Dergisi* XVII/2, s.25-41.

Bayraktaroğlu, S. (2010). "Türk Halılarında Görülen Mimari Tasvirler". *Vakıflar Dergisi* 32, s.21-36.

Beyazıt, M. (2024). "Denizli Tavas İlçesi Hırka Köyü Mezarlığı Ön Araştırmaları", *XIX. Türk Tarih Kongresi* (III. Cilt II. Kısım). Ed., Abdullah Kaymak, Selin Eren, Semiha Nurdan, Kübra Güney ve Muhammed Özler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Biçici, H.K. (2004). *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Biçici, H.K. (2005). "Gördes'te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 66 (13), s.1-15.
- Biçici, H.K. (2008). *Manisa Müzesinde Teşhirde Bulunan Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler*, Uluçam Armağanı. Ed., Osman Aytekin ve Mehmet Top. Ankara: Van Çevre ve Kültür Derneği Yayınları.
- Biçici, H.K. (2009a). "Muğla Turgutreis Akçalı Köyü Yukarı Mahalle Mezarlığı Mezar Taşlarından Örnekler". *Civil Academy Sosyal Bilimler Dergisi* 34, s.87-109.
- Biçici, H.K. (2009b). "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XX. Yy.)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I, s.109-150.
- Biçici, H.K. (2018). "Mimari Tasvirli Turgutlu Mezar Taşlarının Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi". *Taş Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi* 10, s.40-49.
- Biçici, H. K. (2020). *Çeşme Kalesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşları*. Gaziantep: İksad Yayınları.
- Bilgi, H. (2009). *Ateşin Oyunu, Sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M. Koç Koleksiyonlarından İznik Çini ve Seramikleri*. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları.
- Bingöl, G. (2018). *Kemalpaşa Ulucak Kasabası'ndaki Tarihi Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Budak, A. (2020). "Kültürel Belleğin Yinelenmesi: Kayseri'de Koçgiri Aşireti'nin Yerleştiği Köylerde Bezemeli Mezar Taşları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 95, s.277-299.
- Bulut, F. (2010). *İzmir-Urla Merkezdeki Cami Hazirelerinde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Çağlar, İ. vd. (2022). "Karaburun Kazası Hasseki (Haseki) Köyü Osmanlı Dönemi Mezar Taşları Üzerine Bir İnceleme". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 9 4, s. 1574-1601.
- Çağlıtütüncigil, E. (1999). "Kemalpaşa ve Çevresindeki Türk-İslâm Eserleri II (Hamamlar- Çeşmeler-Köprüler ve Bazı Mezartaşları)", *Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu* 3-5 Haziran 1999 Kemalpaşa-İzmir Bildiriler, İzmir: Meta Basım.
- Çağlıtütüncigil, E. (2013). "Urla İzmir Merkezdeki Cami Hazirelerinde Yer Alan Cami ve Manzara Tasvirli Mezar Taşları". *Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* 11, s.91-103.
- Çağlı T.E. (2020). "Geç Dönem Osmanlı Mezar Taşı Üretim Sürecine Bir Örnek: Kokluca (İzmir) Mezarlığı". *Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* 22, s.111- 129.
- Çal, H. (2015). *Boyabat Mezar Taşları*. Ankara: Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları.
- Daş, Ertan. "Çeşme Mezarlığındaki Mimari Tasvirli Mezar Taşları". *Sanat Tarihi Dergisi*. VIII (1996): 21-32.
- Daş, Ertan. "Foça Osmanlı Mezarlığındaki Süslemeli Mezar Taşları", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Foça Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Foça Belediyesi-Ege Üniversitesi Yayınları, 1997.

- Daş, E. (2004). “Seferihisar’daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarında Süsleme”. *Dünden Yarına Seferihisar Sempozyumu*. İzmir: Seferihisar Kaymakamlığı Çevre Kültür ve Turizm Birliği Yayını.
- Daş, E. (2010). “Bozdoğan Mezar Taşları”. *Sanat Tarihi Dergisi* XIX/2, s.109-127.
- Daş, E. (2015). *Taşa Kazınan Hayatlar Bornova/Yakaköy Mezarlığı ’ndaki Mezar Taşları*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Ebiri, G. (2016). *Tire Merkezdeki Osmanlı Devri Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Ecesoy, Y. (2011). *Osmanlı Dönemi Anadolu Duvar Resimlerinde İstanbul Tasvirleri*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi.
- Elmas, E. (2023). *Balıkesir Kitâbeleri ve Mezar Taşları*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Erdem T. (2009) *Akhisar Ulu Camii ve Paşa Camii Hazireleri ’ndeki Mezartaşları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Erdoğan, M.A. (2007a). “Bodrum Müzesinde Saklanan İslami Taş Kitabeler ve Mezar Taşları”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXII/1, s.217-238.
- Erdoğan, M.A. (2007b). “Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Eserler Koleksiyonunda Saklanan Türkçe Taş Yazıtlar”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXII/2, s.219-226.
- Eroğlu, E. (2017). Beşkaza Yöresi Yörük-Türkmen Mezar Taşları ve Damgaları. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Gökler, B. (2017). *Balıkesir Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Güçlü, İ. (2013). *Bayındır Yakapınar Köyü Mezartaşı Kitabeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kaya, G. (2022). “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarisinde Kalem İşî Bezemeli Bir Yapı: Bilecik Kâsımlar Köyü Camisi”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 9/23, s.95-123.
- Kaba, G. (2018). *Burhaniye Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Kahya, S. (2022). İzmir Beydağ’daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi.
- Karaçay, Ç. (2015). “Kırşehir Manzaralı Halılar Üzerine Bir İnceleme”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2, s.141-155.
- Kaya, M.. (2019). Çanakkale İli Ayvacık İlçesi Adatepe Köyü Mezar Taşları. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Keskin, B. (2019). *Antalya’da Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi.
- Kılavuz, B.N. (2013). “Bozdoğan-Yazıkent Beldesi Mezarlığı Süslemeli Kadın Mezar Taşları”. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53, s.77-110.
- Kurukaya, N. (2014). *Aydın Merkezdeki Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi.

- Küçük, M. (2019) *Gelenbe ve Civarı Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Madran, E. (1971). “Anadolu Mezarlıklarında Nakışlı ve Tasvirli Sandukalardan Örnekler”. *Önasya* 74, s.16-17.
- Öney, G. (2007) *Çanakkale Seramikleri, Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*. Ed., Gönül Öney ve Zehra Çobanlı. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Önge, Y. (1968). “Anadolu Sanatında Cami Motifi”. *Önasya* 38, s.10-11.
- Pektaş, K. (2019). *Denizli’de Türk Varlığının Kadim Tarihi: İlbadı Mezarlığı*. Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Renda, G. (1977). *Batılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı 1700-1850*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Sağiroğlu A. (2007). *Develi İlçesindeki Bezemeli Mezartaşları*. Kayseri: Develi Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sarı, N. vd. (2009). *Ege Yöresinin Mimari Tasvirli Osmanlı Taşları*. İzmir: Feza Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Sezer, B. ve Selim K. (2021). “İzmir Kiraz Karaman Mahallesi Mezar Taşları”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14(2), s.110-141.
- Soyalp, S. (2018). *Denizli Babadağ’da Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Şen, A. (2023). “Manisa’nın Salihli İlçesi, Poyraz Köyü Mezarlığında Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları”. *Diyanet İlmî Dergisi* 59, s.1339-1372.
- Tali, Ş. (2023). “Ordu/Fatsa Yapraklı Mezarlığı ve Tarihi Mezar Taşları”. *Karadeniz Araştırmaları* 20(78), s.453-476.
- Tanımdı, Z. (1996). *Türk Minyatür Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tercanlı, A. (2022). *Kutsal Mekan Tasvirleri Denizli Camilerindeki “Kâbe ve Cami” Tasvirleri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Tıgıcı, S. (2010). İstanbul Divanyolu’nda Sultan II. Mahmud Türbesi’nin Haziresi’ndeki Mezar Taşları. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Tunçel, G. (1989). *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Turan, E. (2022). *Erzincan Refahiye Kürekli/ Alacahan Köyündeki Mezar Taşlarının Figür Motif Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Tüfekçioğlu, A. (2002). “Balıkesir ve Yöresinde 2001 Yılı Araştırmaları, Mezar Taşları”, *VI. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı ve Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002) Bildiriler*. Ed., Mustafa Denктаş, Yıldırım Özbek ve Aslı Sağiroğlu. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Uluer, B. (2017) İzmir/Çeşme (Merkez) ve Alaçatı’daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Ülker, N. (1985). “İzmir Pınarbaşı Kitabeleri (XVIII. ve XIX Yüzyıl)”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

- Ülker, N. (1988). “İzmir Hacı Mahmud Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII. Ve XIX. Yüzyıl)”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Ülker, N. (1989). “İzmir Ali Ağa Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Ülker, N. (1999). *Ege Bölgesi Osmanlı Devri Mezartaşları*. Osmanlı. Ed., Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları IX.
- Ülker, N. (2007). “İzmir Agora Ören Yerindeki Osmanlı Dönemi Mezar Kitabelerinden Örnekler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2, s.195-218.
- Ülker, N. vd. (2008). İzmir’de Türk Mührü: Emir Sultan Dergahı Haziresi Mezar Kitabeleri, İzmir: Şenocak Yayınları.
- Varol, A. H. (2015). *Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camii Haziresi Osmanlı Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2015.
- Varol, A.H. (2018). “Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Mimari Tasvirli Osmanlı Mezar Taşları”, *Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı*. Ed., Muvaffak Duranlı, Ramazan Kemal Haykıran ve Gonca Kuzay Demir. Aydın: Yeni Fikir Dergisi Yayınları.
- Yılmaz, E. (2013). İzmir-Ödemiş’teki Türk İslam Devri Mezar Taşları. Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Yılmaz, E. (2019). “Birgi Tarihi Mezar Taşları”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 1/2, s.55-69.
- Zeybek, R. (2001). *Denizli Kabristanlığında XIII. Ve XIX. Yüzyıldan Kalma Mezar Taşlarının Tahlihi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.

Tablo 6: Detaylı katalog (501-601 arası).

No	Yıl	Eser Başlığı	Eser Bilgisi		Mimarî Yapı Türü										Orta Elemen										Çatı Elemanı										Çaplı Döşem Elemanı										Diğer Elemanlar										Saklama																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
			Yazar	Yayıncı	Kitap	Resim	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48		49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432	433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455	456	457	458	459	460	461	462	463	464	465	466	467	468	469	470	471	472	473	474	475	476	477	478	479	480	481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494	495	496	497	498	499	500	501	502	503	504	505	506	507	508	509	510	511	512	513	514	515	516	517	518	519	520	521	522	523	524	525	526	527	528	529	530	531	532	533	534	535	536	537	538	539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552	553	554	555	556	557	558	559	560	561	562	563	564	565	566	567	568	569	570	571	572	573	574	575	576	577	578	579	580	581	582	583	584	585	586	587	588	589	590	591	592	593	594	595	596	597	598	599	600	601	602	603	604	605	606	607	608	609	610	611	612	613	614	615	616	617	618	619	620	621	622	623	624	625	626	627	628	629	630	631	632	633	634	635	636	637	638	639	640	641	642	643	644	645	646	647	648	649	650	651	652	653	654	655	656	657	658	659	660	661	662	663	664	665	666	667	668	669	670	671	672	673	674	675	676	677	678	679	680	681	682	683	684	685	686	687	688	689	690	691	692	693	694	695	696	697	698	699	700	701	702	703	704	705	706	707	708	709	710	711	712	713	714	715	716	717	718	719	720	721	722	723	724	725	726	727	728	729	730	731	732	733	734	735	736	737	738	739	740	741	742	743	744	745	746	747	748	749	750	751	752	753	754	755	756	757	758	759	760	761	762	763	764	765	766	767	768	769	770	771	772	773	774	775	776	777	778	779	780	781	782	783	784	785	786	787	788	789	790	791	792	793	794	795	796	797	798	799	800	801	802	803	804	805	806	807	808	809	810	811	812	813	814	815	816	817	818	819	820	821	822	823	824	825	826	827	828	829	830	831	832	833	834	835	836	837	838	839	840	841	842	843	844	845	846	847	848	849	850	851	852	853	854	855	856	857	858	859	860	861	862	863	864	865	866	867	868	869	870	871	872	873	874	875	876	877	878	879	880	881	882	883	884	885	886	887	888	889	890	891	892	893	894	895	896	897	898	899	900	901	902	903	904	905	906	907	908	909	910	911	912	913	914	915	916	917	918	919	920	921	922	923	924	925	926	927	928	929	930	931	932	933	934	935	936	937	938	939	940	941	942	943	944	945	946	947	948	949	950	951	952	953	954	955	956	957	958	959	960	961	962	963	964	965	966	967	968	969	970	971	972	973	974	975	976	977	978	979	980	981	982	983	984	985	986	987	988	989	990	991	992	993	994	995	996	997	998	999	1000	1001	1002	1003	1004	1005	1006	1007	1008	1009	1010	1011	1012	1013	1014	1015	1016	1017	1018	1019	1020	1021	1022	1023	1024	1025	1026	1027	1028	1029	1030	1031	1032	1033	1034	1035	1036	1037	1038	1039	1040	1041	1042	1043	1044	1045	1046	1047	1048	1049	1050	1051	1052	1053	1054	1055	1056	1057	1058	1059	1060	1061	1062	1063	1064	1065	1066	1067	1068	1069	1070	1071	1072	1073	1074	1075	1076	1077	1078	1079	1080	1081	1082	1083	1084	1085	1086	1087	1088	1089	1090	1091	1092	1093	1094	1095	1096	1097	1098	1099	1100	1101	1102	1103	1104	1105	1106	1107	1108	1109	1110	1111	1112	1113	1114	1115	1116	1117	1118	1119	1120	1121	1122	1123	1124	1125	1126	1127	1128	1129	1130	1131	1132	1133	1134	1135	1136	1137	1138	1139	1140	1141	1142	1143	1144	1145	1146	1147	1148	1149	1150	1151	1152	1153	1154	1155	1156	1157	1158	1159	1160	1161	1162	1163	1164	1165	1166	1167	1168	1169	1170	1171	1172	1173	1174	1175	1176	1177	1178	1179	1180	1181	1182	1183	1184	1185	1186	1187	1188	1189	1190	1191	1192	1193	1194	1195	1196	1197	1198	1199	1200	1201	1202	1203	1204	1205	1206	1207	1208	1209	1210	1211	1212	1213	1214	1215	1216	1217	1218	1219	1220	1221	1222	1223	1224	1225	1226	1227	1228	1229	1230	1231	1232	1233	1234	1235	1236	1237	1238	1239	1240	1241	1242	1243	1244	1245	1246	1247	1248	1249	1250	1251	1252	1253	1254	1255	1256	1257	1258	1259	1260	1261	1262	1263	1264	1265	1266	1267	1268	1269	1270	1271	1272	1273	1274	1275	1276	1277	1278	1279	1280	1281	1282	1283	1284	1285	1286	1287	1288	1289	1290	1291	1292	1293	1294	1295	1296	1297	1298	1299	1300	1301	1302	1303	1304	1305	1306	1307	1308	1309	1310	1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1318	1319	1320	1321	1322	1323	1324	1325	1326	1327	1328	1329	1330	1331	1332	1333	1334	1335	1336	1337	1338	1339	1340	1341	1342	1343	1344	1345	1346	1347	1348	1349	1350	1351	1352	1353	1354	1355	1356	1357	1358	1359	1360	1361	1362	1363	1364	1365	1366	1367	1368	1369	1370	1371	1372	1373	1374	1375	1376	1377	1378	1379	1380	1381	1382	1383	1384	1385	1386	1387	1388	1389	1390	1391	1392	1393	1394	1395	1396	1397	1398	1399	1400	1401	1402	1403	1404	1405	1406	1407	1408	1409	1410	1411	1412	1413	1414	1415	1416	1417	1418	1419	1420	1421	1422	1423	1424	1425	1426	1427	1428	1429	1430	1431	1432	1433	1434	1435	1436	1437	1438	1439	1440	1441	1442	1443	1444	1445	1446	1447	1448	1449	1450	1451	1452	1453	1454	1455

